

În 2021, comunitatea științifică va marca un centenar de la nașterea lui Eugeniu Coșeriu, ilustru savant de proveniență basarabeană, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai lingvisticii europene și mondiale.

Eugeniu Coșeriu, prin anvergura și profunzimea gândirii sale teoretice, s-a afirmat, cu suport valoros, în cele mai diverse domenii ale științei despre limbă (istoria lingvisticii, filosofia limbajului, lingvistică teoretică, lingvistică romanică, gramatică funcțională, tipologia și variabilitatea lingvistică, lexicologie și semantică etc.), publicate în spaniolă, franceză, germană, italiană etc.

În anii '90 ai secolului trecut, până la apariția la Chișinău a primului volum de studii ale savantului în limba română, îngrijit și editat de acad. Silviu Berejan și dr. Stelian Dumitrăcel (Eugeniu Coșeriu. *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*. 1994), *Revista de lingvistică și știință literară* a publicat traduceri în românește din scrierile științifice ale lui Eugeniu Coșeriu, semnate de către cercetătorii de la Institutul de Filologie. Aceste traduceri au constituit un eveniment reverberant în viața academică de atunci.

Cu ocazia împlinirii unui centenar de la naștere, în semn de înaltă prețuire și aleasă considerație pentru savantul Eugeniu Coșeriu și a operei sale științifice, revista *Philologia* va publica, în reluare, pe parcursul anului 2021, studiile traduse de lingviștii de la Institut. Or, valoarea științifică a operei sale a depășit limitele secolului trecut. Savantul Eugeniu Coșeriu rămâne a fi un lingvist al viitorului.

LEXICAL SOLIDARITIES

Abstract. In the present study, developing Walter Porzig's ideas about essential semantic relations, Eugeniu Coseriu examines in depth the dependence of meaning that exists between certain words that form lexical pairs. It shows how a certain class, a certain archilexem or lexeme is included in the content of the word as a differential or integrative feature (lexem: archilexem, class: clasem). E. Coseriu regards these oriented semantic relations as solidarity. Lexical solidarity is defined as a semantic determination of the word using class, archilexem or lexeme. Deepening the study, E. Coseriu differentiates between several types of lexical solidarity.

Keywords: semantic relations, lexical solidarity, paradigm, lexeme, archilexem, class, clasem, determined lexemes, determining lexemes, etc.

* Traducerea este semnată de regretatul lingvist Nicolae Raevschi, după versiunea rusă (Косериу Э. *Лексические солидарности*. Moscova, 1969, p. 93-104) și a fost publicată în *Revista de lingvistică și știință literară*, 1992, nr. 5, p. 37-45.

Rezumat. În studiul de față, dezvoltând ideile lui Walter Porzig despre relațiile semantice esențiale, Eugeniu Coșeriu examinează aprofundat dependența de sens care există între anumite cuvinte ce formează perechi lexicale. El arată cum o anumită clasă, un anumit arhilexem sau lexem se include în conținutul cuvântului, în calitate de trăsătură diferențială sau integratoare (lexem: arhilexem, clasă: clasem). E. Coșeriu numește *solidarități* aceste relații semantice orientate. *Solidaritatea lexicală* este definită ca o determinare semantică a cuvântului cu ajutorul clasei, arhilexemului sau lexemului. Aprofundând studiul, E. Coșeriu delimitează mai multe tipuri ale solidarităților lexicale.

Cuvinte-cheie: relații semantice, solidarități lexicale, paradigmă, lexem, arhilexem, clasă, clasem, lexeme determinate, lexeme determinante etc.

1.1. Primul lingvist care a atras atenția asupra solidarităților lexicale a fost Walter Porzig. Încă în 1934 a apărut articolul său *Relații semantice esențiale* (Porzig, 1934, p. 70-90), în care se tratează despre dependența de sens ce există, de exemplu, între cuvintele *a lătra* și *câine*, *a necheza* și *cal*, *a înflori* și *plantă*, *a doborî*¹ și *copac*. Astfel de perechi lexicale autorul le-a mai denumit și „câmpuri semantice elementare”, presupunând totodată că asemenea raporturi se stabilesc cel puțin între două cuvinte.

În cartea *Miracolul limbii* W. Porzig denumește atare fenomene lingvistice „câmpuri semantice inclusive (integratoare)” (*idem*, 1950, p. 68-70), opunându-le câmpurilor lexicale sau noționale (semantice) ale lui J. Trier, pe care le consideră „divizante sau disociative” (*aufteilend*). În ediția a doua a cărții menționate W. Porzig propune pentru perechile lexicale de tipul *a lătra* – *câine* un termen mai precis „câmpuri sintagmatice” (*idem*, 1957, p. 124). Aceștia li se opun „câmpurile paradigmatică”, cum desemnează el câmpurile noționale ale lui J. Trier (*ibidem*, p. 120).

Porzig a stabilit că în situațiile avute în vedere este vorba despre implicații sintagmatice între cuvinte. Limitându-se la câteva exemple, el a evidențiat diversele tipuri de asemenea implicații, fără a intra în descrierea lor detaliată. Astfel, în ediția a doua a cărții sale citim: „*Cu ce se mușcă? Desigur, cu dinții. Cu ce se linge? Se înțelege, cu limba. Cine latră? Câinele. Ce se doboară?*² *Copacii. Despre ce se spune că e «blond»? Despre părul omului*” (*idem*, 1957). Porzig ține cont de asemenea de faptul că în cazurile de acest gen anumite unități lexicale se includ implicit în alte unități: „Semnificația verbului *reiten* (‘a merge călare’) conține sensul ‘animal pe care încălecându-l te poți deplasa’ – *cal, măgar, cămilă*; semantica verbului *fahren* (‘a se deplasa cu un vehicul’) include sensul ‘mijloc de transport: mașină, căruță, sanie, vapor’ (*ibidem*, p. 123). De altfel, încă în articolul menționat mai sus el scria: „Pentru determinarea propriului câmp (semantic) al cuvântului pot fi utilizate la

¹ Prin *a doborî* redăm germ. *fällen* ‘a doborî, a tăia’ (despre copaci) din original. Cf. și rus. *рубить* ‘a tăia cu toporul’ (despre copaci). Cuvântul românesc are însă un sens mai larg și deci mai puțin specializat. În general, acolo unde a permis materialul de limbă, exemplele germane ale autorului (mai ales cele care au fost date de traducătorul versiunii ruse în rusește) au fost substituite prin exemplele românești. (Aici, și în continuare, notele din subsol aparțin traducătorului).

² Cf. nota 1.

fel de bine rezultatele obținute anterior care ne vorbesc despre faptul că un cuvânt include deja în sine un alt cuvânt care se află în relații semantice esențiale cu primul. Toate sensurile care sunt întrunite într-un cuvânt, chiar dacă ele (formal) nu sunt exprimate, se raportează la câmpul lui semantic (de sens)” (*idem*, 1934, p. 78). Porzig a observat just existența unei anumite relații între solidaritatea lexicală și metaforă și a delimitat precis fenomenul solidarității de expresiile metaforice de tipul *auf einem Balkenreiten* (‘a sta călare pe o bârnă’) și de îmbinările stabile de tipul *ein Urteil fällen* (‘a da sentința’) (*ibidem*).

1.2. Însă Porzig nu face o distincție netă între solidarități și implicațiile întemeiate pe cunoașterea realității. El scrie, de pildă: „Zăpada poate fi albă sau murdară, frunzele – verzi sau veștede, ofilite, în ultimul caz galbene, cafenii sau roșii. Obiectul denumit de substantiv are, în dependență de împrejurări, parametri, caracteristici diferite și în același timp concrete: culoare, formă, mărime, dimensiuni etc.” (*idem*, 1957, p. 124). Remarca dată cu greu ar putea fi raportată la relația semantică de tipul *câine – a lătra*. În afară de aceasta, Porzig nu a delimitat între ele diversele tipuri de solidarități. El vorbește despre relații între cuvinte și chiar între două cuvinte, deși totodată știe că verbul *reiten* se raportează la orice animal, pe care se poate merge călare (cf. mai sus). El știe, de asemenea, că în limbă nu există necesitatea de a exprima printr-un cuvânt aparte o unitate de sens pe care o conțin anumite cuvinte. În articolul despre relațiile de sens Porzig afirmă că în germană nu există o denumire generică a animalelor pe care ar include-o implicit verbul *reiten* (*idem*, 1934, p. 73). În plus, apare întrebarea: să fie oare adevărat că toate „relațiile semantice esențiale” citate de Porzig se raportează la unul și același fenomen lexical (cf. § 4).

2. Acum să încercăm, cu ajutorul unor noțiuni ale semanticii structurale, a determina mai precis și a fundamenta solidaritățile lexicale stabilite de Porzig. Pentru aceasta ne vor fi necesare noțiunile: *câmp de cuvinte* (*câmp semantic*), *lexem*, *arhilexem*, *clasă și clasem*.

Câmpul semantic (câmpul de cuvinte) reprezintă în plan structural o paradigmă lexicală care ia naștere prin divizarea unui continuum lexico-semantic în diferite segmente ce corespund unor cuvinte aparte ale limbii. Aceste segmente – cuvinte se opun nemijlocit între ele pe baza unor trăsături simple ce diferențiază sensul. De exemplu, în germană seria *jung* (‘tânăr’) – *neu* (‘nou’) – *alt* (‘bătrân’) constituie un câmp de cuvinte. Un câmp de cuvinte poate să se includă în alt câmp de nivel superior. Orice unitate de limbă ce există sub formă de cuvânt simplu este, din punctul de vedere al conținutului, un *lexem*. Unitatea ce corespunde întregului conținut al câmpului de cuvinte este un *arhilexem*. Dar întrucât câmpurile de cuvinte se raportează la nivele diferite, arhilexemele pot fi și ele de nivele diferite. De exemplu: *Rind* (‘vită mare cornută’) servește drept arhilexem pentru cuvintele *Ochse* (‘bou’), *Kuh* (‘vacă’), *Bulle* (‘taur’), *Stier* (‘taur’, ‘bou’), *Kalb* (‘vițel’). La rândul său, cuvântul *Tier* (‘animal’) este arhilexem în câmpul de cuvinte de nivel superior în care intră și *Rind*. Pe de altă parte, nu fiecare arhilexem al limbii este exprimat printr-un cuvânt aparte. Astfel în germană nu există un cuvânt arhilexemic pentru seria *jung – neu – alt*. De aici rezultă că toate arhilexemele cărora le corespund cuvinte simple sunt în același timp lexeme.

În continuare noi vom păstra denumirea de „lexem” numai pentru unitățile care nu sunt concomitent arhilexeme.

Prin clasă se înțelege o totalitate de lexeme care independent de structura câmpului de cuvinte se unesc printr-o trăsătură distinctivă comună de sens. Clasele se manifestă în distribuția lor gramaticală și lexicală. Aceasta înseamnă că sub raport gramatical și lexical lexemele unei clase sunt analoage. Ele pot îndeplini aceleași funcții gramaticale și apar într-un anturaj gramatical și lexical analogic. În limbă pot fi considerate clase astfel de categorii de cuvinte ca substantivele ce denumesc obiecte animate, ființe și obiecte inanimate, adjectivele ce denumesc calități pozitive și negative, verbele tranzitive și cele intransitive (sau diverse tipuri de tranzitivitate, în dependență de complement). Trăsătura semantică ce determină clasa este clasemul. O clasă poate să intre în componența altei clase de nivel superior, de pildă, clasa „om” se include în categoria „ființelor”. Clasele pot să se intersecteze. Astfel, trăsătura clasematică „sex masculin – feminin” caracterizează și clasa oamenilor, și clasa celorlalte ființe vii, a „neoamenilor”.

Clasele nu trebuie confundate cu câmpurile de cuvinte. Câmpul de cuvinte reprezintă un continuum lexico-semantic. Această condiție nu este necesară pentru delimitarea clasei. Este adevărat, câmpul de cuvinte poate să se raporteze integral la o clasă, incluzând pe această bază clasemul corespunzător. La rândul său, unul și același clasem poate să caracterizeze diferite câmpuri de cuvinte. Cuvintele diverselor clase pot să se refere la unul și același câmp de cuvinte și viceversa. Verbele *a cumpăra* și *a vinde* determinate după trăsătura clasemică ca forme ale adlativului (adică „a beneficiarului” sau a obiectului acțiunii față de agent) și a dativului („a expeditorului”, a subiectului acțiunii), fac parte din același câmp de cuvinte. Verbele *a întreba* și *a răspunde*, deși aparțin aceluiași clasem, nu pot fi incluse în același câmp de cuvinte ca și *a cumpăra* – *a vinde*. Câmpurile de cuvinte se manifestă în combinații lexicale, iar la nivelul claselor aceste combinații pot avea și natură gramaticală. În fine, orice nume comun face parte întotdeauna dintr-un câmp de cuvinte, nu însă în mod obligatoriu din aceeași clasă. Astfel, cuvântul *deșteptător* (1. ‘ceas cu sonerie’, 2. ‘cel ce deșteaptă’) luat izolat sub raport clasemic este nedeterminat, el poate denumi atât o ființă, cât și un obiect, un lucru. Și dimpotrivă, numele proprii și adjectivele, verbele și adverbele derivate de la ele nu formează câmpuri de cuvinte. Ele se raportează la clasele adjectivelor corespunzătoare: *Cezar* ca nume de om e altceva față de *Cezar* – denumire de corabie sau nume de câine.

Uneori se creează impresia că clasemul coincide cu arhilexemul, cel puțin în planul expresiei. Astfel, *animal* servește drept denumire a arhilexemului (se opune „omului”) și totodată a clasei (se opune „ființelor umane”). Nu se poate însă considera că arhilexemul „om” și clasa „ființe umane” pur și simplu coincid, întrucât astfel de cuvinte ca *țăran*, *soldat*, *împărat* etc., deși se raportează la clasa „ființe umane”, cu greu ar putea fi privite ca elemente ale unității de sens „om”. Iar din clasa „animal” fac parte și numele proprii ale animalelor care, natural, nu intră în câmpul de cuvinte „animal”.

Așadar, dacă în continuare denumirile arhilexemelor vor fi utilizate cu referire la clase, înseamnă că unitățile respective de sens apar în funcția clasemică.

Din cele expuse rezultă că pentru denumirea claselor nu se folosesc obligatoriu cuvinte simple. Aceasta se întâmplă numai în cazul când clasa, prin conținutul său, coincide cu arhilexemul care totodată este și lexem.

3. Solidaritatea lexicală capătă acum următoarea definiție: determinare conținutală a cuvântului cu ajutorul clasei, arhilexemului sau lexemului în sensul că o anumită clasă, un anumit arhilexem sau lexem se include în conținutul cuvântului respectiv în calitate de trăsătură diferențială. Cu alte cuvinte, clasa, arhilexemul și lexemul la nivelul diferențelor semantice minimale țin de determinarea conținutală a cuvântului corespunzător. Așadar, aici nu este vorba de o simplă legătură între două cuvinte, chiar și în cazul determinării prin lexem. Astfel, francezul *aquilin* ('acvilin') se întrebuințează numai cu privire la nas, însă despre nas se poate spune și altceva decât *aquilin*. La determinarea clasemică sau arhilexemică se iau în considerație, pe de o parte, toate cuvintele care fac parte dintr-o clasă sau dintr-un arhilexem, pe de alta, toate cuvintele care fac parte din clasa dată sau din arhilexemul dat, de exemplu, pe de o parte, toate numele de ființe, pe de alta, toate verbele, adjectivele și substantivele utilizate numai cu referire la ființe.

Prin urmare, solidaritatea lexicală este o relație orientată. De exemplu, conținutul semantic al cuvântului *copac* intră în semantica cuvântului *a doborî*³, dar nu invers, tot așa noțiunea „dinte” este presupusă de sensul verbului *a mușca*, dar nu invers. Noțiunea de mijloace elementare de transport ca unitate arhilexemică intră în componența sensului verbului *fahren* ('a se deplasa cu un vehicul') și numai indirect *fahren* e reprezentat în derivatul *Fahrzeug* ('vehicul'). Aceasta înseamnă că determinarea primară a lui *fahren* se face printr-un arhilexem ce nu are în limbă o denumire aparte. Determinarea secundară a acestui lexem se poate face prin relația sa cu verbul *fahren*.

4. Definierea pe care o dăm noi solidarității, cu care e în concordanță majoritatea exemplelor citate de către Porzig, ne permite să demonstrăm că unele dintre exemplele sale nu țin de fenomenul dat. Porzig scrie: „...calul adus de spanioli în America nu poate fi vândut, iar calul care trebuie vândut spaniolii n-au putut să-l aducă în America. Un verb de tipul lui *verkaufen* ('a vinde'), se poate îmbina numai cu anumite complemente la care nu poate fi raportată noțiunea de animal” (*idem*, 1957, p. 120). E limpede că exemplul dat nu ține de seria *dinte – a mușca, copac – a doborî* în sensul cum este înțeles acest lucru de Porzig. Intr-adevăr, cuvântul *cal* nu conține sensurile 'a aduce, a importa' sau 'a vinde', tot așa după cum noțiunea „cal” nu intră în seria de sensuri 'a importa' sau 'a vinde'. Este vorba, în cazul dat, despre fenomenul gramatical în care se manifestă deosebirea clasemică dintre verbul *a importa* și *a vinde*. Complement al verbului *a importa* poate fi atât o totalitate de obiecte, cât și un obiect aparte, în timp ce verbul *a vinde* cere un complement în sens de obiect aparte sau de câteva obiecte aparte. Se poate vinde o anumită carte sau cărți, dar e imposibil a vinde „cartea în genere”. Cuvintele *cal* și *carte* sunt cu totul independente de fenomenul acesta: ca unități lexicale ele pot să se îmbine cu ambele verbe.

³ Cf. nota 1.

Pe de altă parte, Porzig atribuie „relațiilor semantice esențiale” și legăturile ce există între cuvintele *a sfredeli* și *sfredel*, *a judeca* și *judecător*, *ciocan* și *a ciocăni* (*idem*, 1934, p. 80). Sensurile cuvintelor *ciocan*, *a sfredeli* și *a judeca* se cuprind respectiv în cuvintele *a ciocăni*, *sfredel* și *judecător*, nu însă ca trăsături lexicale diferențiale. Deși între cuvintele din perechile date există de asemenea o dependență orientată (*a ciocăni* e derivat de la primarul *ciocan*), conținutul lexical al acestor perechi rămâne neschimbat și perechile date de cuvinte se deosebesc între ele numai gramatical: *a ciocăni* este verbul de la *ciocan*, *judecător* este persoana ce efectuează procedura judiciară, *sfredel* este un instrument pentru sfredelire. Astfel încât distincția dată nu este diferența dintre cuvintele etimologic înrudite și neînrudite, cum presupune Porzig (tot acolo), deoarece, chiar făcând abstracție de etimologie, nu se poate spune că sensul cuvântului *a lătra* este echivalent cu sensul expresiei „substantivul *câine* în calitate de verb” sau că *a linge* este „substantivul *limbă* în funcție verbală”. „Cel ce lătră” sau „aceea cu care se linge” ar fi denumite corespunzător *lătrător* și *lingătoare*, dar nu *câine* sau *limbă*. Relațiile de tipul „a bate cu ciocanul – ciocan” sau „a sfredeli – sfredel” țin de fapt de cu totul alte tipuri de fenomene lexicale decât solidaritățile, și anume de „desfășurare” și de „derivare”, care reprezintă mai curând antipodul solidarităților. „Desfășurarea” și „derivarea” sunt fenomene paradigmatică pe bază sintagmatică (*cu ciocanul* + verbalizare → *a ciocăni*). În același timp solidaritățile sunt un fenomen sintagmatic condiționat de paradigmatică. Ele se bazează pe faptul că o anumită unitate, independent de nivelul paradigmei, apare în altă paradigmă în rol de trăsătură diferențială. De exemplu, *copac*, unitate a paradigmei *plantă*, este trăsătură diferențială în paradigma verbelor *a tăia* și a altora asemănătoare, pe baza căreia și ia naștere unitatea *a doborî*. Încă un exemplu: it. *cavallo* (‘cal’) apare ca trăsătură diferențială în paradigma culorilor, fapt ce servește drept bază pentru apariția elementelor *baio* (‘murg’), *sauro* (‘roib’) etc.

5.0. Criteriul delimitării diverselor tipuri de solidarități poate fi numai modul cum lexemele unei paradigme sunt determinate semantic prin unitățile altor paradigme. În continuare vom conveni să denumim lexemele al căror sens e prezent integral sau în formă de arhilexem ori clasem în alte lexeme în calitate de trăsături diferențiale *lexeme determinante*, iar lexemele definite în acest fel – *lexeme determinate*.

5.1. În prealabil, în prima etapă pot fi delimitate solidarități *unilaterale* și *multilaterale*. În cazul solidarității unilaterale lexemul determinat include ca trăsătură diferențială clasa, arhilexemul sau întregul conținut al lexemului determinant. Dar lexemul determinat se opune altor lexeme nu numai pe baza trăsăturii diferențiale date. În acest caz definirea lexemului determinat prin clasă, arhilexem sau prin întregul conținut al lexemului determinant este o definire internă, care funcționează la același nivel cu alte trăsături diferențiale ale lexemului determinat. Deși *a mușca* conține lexemul *dinte* (*cu dinții*) ca trăsătură diferențială, nu se poate afirma că sensul verbului *a mușca* ar fi exprimat altfel, dacă în locul sensului „cu dinții” ar fi utilizată o altă trăsătură diferențială. Un astfel de sens e legat numai de sensul „cu dinții” și deci în cazul acesta avem de a face cu o solidaritate unilaterală.

În exemplul dat trăsătura diferențiată examinată aici nu poate lipsi: un lexem care ar corespunde sensului lui a *mușca* fără trăsătura diferențială „cu dinții” pur și simplu nu există. Același lucru se observă în cazul cuvintelor *limbă* – *a linge*, iar la un nivel mai înalt – în corelația „ființă rațională” – „inteligent”. Sensul cuvântului *inteligent* se referă numai la o ființă rațională și la procesul gândirii, pentru alte clase el pur și simplu fiind lipsit de înțeles, chiar și atunci când avem o altă definiție decât „ființă vie”. În cazul solidarității multilaterale lexemul determinat se opune altor lexeme pe baza acestei trăsături diferențiale. Aici are loc o definiție exterioară a lexemului determinat prin clasa, arhilexemul și prin întregul conținut al lexemului determinant. Această definiție ca și cum s-ar adăuga la restul conținutului lexemului determinat. De exemplu, în perechea *câine* – *a lătra* verbul *a lătra* conține trăsătura diferențială „despre câini”. Trăsătura aceasta o putem varia astfel: „despre cai”, „despre porumbei”, ceea ce va conduce la substituirea corespunzătoare a cuvântului *a lătra* prin *a necheza* sau *a gânguri*. La fel fr. *alezan*, it. *baio*, rom. *roib* pot fi determinate ca ‘roșu, roșcat (despre cai)’, dacă însă vom omite trăsătura „despre cai”, aceste adjective se vor substitui respectiv prin *rouge*, *rosso*, *roșu*. Prin urmare, solidaritățile de primul tip funcționează sintagmatic, în timp ce sintagmele ce corespund solidarităților de tipul al doilea formează paradigme: *câine* – *a lătra*; *cal* – *a necheza*; *porumbel* – *a gânguri* etc. Dacă în astfel de paradigmă va fi substituit un lexem, faptul acesta va provoca înlocuirea celui alt lexem.

5.1.2. Mai importantă însă pare a fi cea de a doua clasificare, ce se intersectează cu prima. Ea privește modul de definiție a lexemelor determinate față de cele determinate. După cum a fost arătat mai sus, solidaritatea lexemelor determinate din punctul de vedere al lexemelor determinate poate să corespundă clasei, arhilexemului sau lexemului. În acest plan pot fi delimitate trei tipuri de solidarități pe care noi le vom denumi a *finitate* (Affinität), *selecție* (Selektion) și *implicație* (Implikation).

În cazul primului tip (*afinitate*) clasa lexemelor determinate apare ca trăsătură diferențială în lexemele determinate. De această natură este, de exemplu, corelația între *miles* și *senex*: clasa *miles* (‘ființă umană’) constituie trăsătura diferențială pentru *senex*, ceea ce înseamnă ‘bătrân’ (despre oameni). În locul lui *miles* poate să se afle oricare alt lexem al aceluiași plan, aceasta nefectând deloc interdependența cu *senex*. Cf. un exemplu analog în germană: *fressen* (‘a mânca’, ‘a crăpa’), *saufen* (‘a bea’) – despre animale; *essen* (‘a mânca’), *trinken* (‘a bea’) – despre oameni; sau fr. *patte* (‘labă’), it. *zampa*, sp. *pata*, rom. *labă* – numai cu privire la animale; la fel fr. *cheveux* (‘păr’), it. *capelli* (despre oameni); *poils*, *peli* (‘lână’ – despre animale). Germ. *Haar*, sp. *pelo*, rom. *păr* sunt în sensul acesta cuvinte clasemic nedefinite.

Alte exemple: it. *maritarsi*, rom. *a se mărita* (despre femei) – *prender moglie* și *a se însura* (despre bărbați), în timp ce la verbele *sposarsi*, *a se căsători* această distincție clasemică se neutralizează; apoi lat. *nubor* – *in matrimonium ducere* (‘a se mărita’ – ‘a se însura’).

În cazul *selecției*, dimpotrivă, arhilexemul lexemelor determinate apare ca trăsătură diferențială în lexemele determinate. Astfel, interdependența între *Schiff* (‘corabie’, ‘vapor’) – *fahren* (‘a merge cu un vehicul’) e determinată

de arhilexem, în care, alături de *Schiff*, se include cuvintele *Zug* ('tren'), *Wagen* ('vagon'), *Boot* ('barcă'), *Bus* ('autobuz') etc. Solidaritatea se păstrează numai în măsura în care lexemul *Schiff* se substituie printr-un lexem ce corespunde aceluiași arhilexem, nu însă prin alte lexeme. Dacă în locul substantivului *Schiff* ('vapor') vom spune *Flugzeug* ('avion'), verbul dat va fi înlocuit prin *fliegen* ('a zbura'). Întrucât însă arhilexemele pot să țină de diferite nivele, caracteristica lexemelor determinate poate să corespundă și ea arhilexemului de un anumit nivel. Astfel, spre deosebire de germanul *fahren* verbul olandez *varen* se caracterizează printr-o solidaritate cu un arhilexem de volum mai mic: *varen* se întrebuințează numai cu privire la mijloacele de transport pe apă (vapor, corabie, barcă). Cf. în continuare: *Maul* ('bot'), *Schnauze* ('bot de câine') – *Schnabel* ('cioc'); *Pfote* ('labă') spre deosebire de alte „varietăți” de picioare la animale.

În sfârșit, în cazul *implicației* întregul lexem determinant servește drept caracteristică semantică pentru lexemul determinat. Cf. fr. *alezan* ('roșcat'), *rouan* ('pag'), *moreau* ('negru ca pana corbului'); it. *baio* ('murg'), *sauro* ('roib'), *balzano* ('pintenog'), *leardo* ('sur'), *rabicano* ('de culoare cenușie'), *storno* ('pag'), rom. *roib*, *murg*, *șarg*, *breaz*, *pintenog* etc. care sunt întrebuințate numai cu privire la cai. Oland. *fietsen* înseamnă 'a merge pe bicicletă'. Adjectivele fr. *aquilin* ('acvilin'), *camus* ('cârn'), it. *camuso* ('cârn'), rom. *coroiat* „se referă” numai la nas. Trebuie să observăm următorul lucru. Unele cuvinte, utilizate în calitate de clase, arhilexeme sau lexeme, nu includ în mod obligatoriu aceleași solidarități. Astfel, în română *roib*, *sur* și *alb* sunt întrebuințate în egală măsură pentru denumirea culorii părului la cai. *Roib* se află în raport de implicație față de cuvântul *cal*, așa se spune numai despre cai, *sur* se caracterizează prin raportul de afinitate, întrucât se întrebuințează cu privire la întreaga clasă de animale. Pentru *alb* nu este specifică interdependenta, acest adjectiv denumind orice obiect alb. Cuvântul *Pfote* ('labă') este caracterizat prin clasa „animale”, în timp ce *Fuss* ('picioar') poate să se refere atât la animale, cât și la oameni.

Întrucât lexemul se raportează la un anumit arhilexem, iar arhilexemul la o anumită clasă și, în plus, atât arhilexemul, cât și clasa pot la rândul lor să corespundă unor nivele diferite, fiecare implicație conține cel puțin o selecție și o afinitate, iar fiecare selecție – minimum o afinitate. Pe de altă parte, selecțiile și afinitățile pot să conțină selecții și afinități de nivele mai înalte. Astfel, it. *baio*, *sauro* etc., pe lângă caracteristica „despre cai” conțin și caracteristica clasemică „despre animale”, it. *maritarsi*, lat. *nubor*, rom. *a se mărita*, pe lângă caracteristica clasemică „despre femei”, conțin de asemenea și caracteristica clasemică „despre oameni”.

5.2. Până acum a fost vorba despre solidaritățile în care lexemele determinate reciproc se distingeau nu numai prin semantică, dar și prin întruchipare materială. Există și astfel de solidarități în care lexemele determinate își păstrează învelișul material, în timp ce sensul lor se modifică în funcție de cuvântul determinat. Cf., de exemplu, fr. *cher* sau germ. *teuer* care au o caracteristică semantică diferită în îmbinările *un ami tres cher* ('un prieten foarte scump') – *un livre tres cher* ('o carte foarte scumpă'), *ein teuer Freund* — *ein teures Buch*.

6.1. În ceea ce privește „comportamentul” sintagmatic al solidarităților, e necesar să notăm că, deși sub alt raport, anume lexemele determinate devin „determinante”. Aceste lexeme în care sunt prezente alte lexeme, arhilexeme sau clase le conțin implicit, chiar dacă ele nu sunt exprimate în context.

6.1.1. În sensul acesta trebuie să distingem două posibilități:

a) dacă solidaritatea e numai semantică și nu are o expresie materială specială, lexemul determinat nu poate prin sine însuși să implice lexemul determinant, arhilexemele sau clasele corespunzătoare, întrucât sensul concret al lexemului determinant se definește numai în prezența lexemului determinat. Astfel, fr. *cher* nu poate să prezinte arhilexemele corespunzătoare pentru că sensurile sale ‘care costă scump’ sau ‘drag’ se realizează numai în îmbinări concrete cu alte lexeme;

b) dacă însă solidaritatea semantică are o expresie materială specială, sensul se definește de fiecare dată de lexemele determinate, chiar dacă lexemele determinante nu sunt exprimate în context. Astfel, verbele *a mușca* și *a lătra* implică noțiunile „dinți” sau „câine” chiar și în lipsa cuvintelor respective.

6.1.2. În limitele punctului b) e necesar să distingem solidarități unilaterale și multilaterale. În cazul solidarității unilaterale, când lexemele determinate au caracteristică internă, lipsa lexemelor determinante constituie o normă. O propoziție ca *El mușcă cu dinții* conține o tautologie, întrucât sensul „cu dinții” ține de trăsăturile diferențiale primare ale verbului *a mușca*. În cazul solidarității multilateral lexemele determinante pot să intre și să nu intre în context.

Homo senex (‘om vârstnic’), *der Hund belit* (‘câinele latră’), *cheval alezan* (‘cal roib’) nu sunt tautologii, întrucât *senex*, *bellen*, *alezan* nu conțin sensurile „om, câine, cal”, ci au caracteristica: „(așa se spune) despre om, câine, cal”. Pe de altă parte, prezența acestor lexeme în context nu este în asemenea cazuri necesară. Și fără ele se poate înțelege că este vorba despre oameni, câini sau cai. În acest caz lexemele determinate pot înlocui lexemele determinante corespunzătoare.

Potrivit clasificării în trei etape examinate mai sus trebuie să distingem trei tipuri de substituții:

a) în cazul afinității lexemul determinat substituie nu un lexem determinant anumit, ci clasa respectivă în întregime: *senex* (‘vârstnic’) poate fi întrebuițat independent în sensul *homo senex* (‘om bătrân’), nu însă în sensurile *miles senex* (‘ostaș bătrân’), *uxor senex* (‘soție bătrână’), *dux senex* (‘conducător bătrân’) etc.

b) în cazul selecției lexemul determinat substituie nu un oricare lexem determinant, ci numai arhilexemul corespunzător. Propoziția *Er ist gefahren* (‘el a plecat’)⁴, deși exclude variantele: *er ist zu Fuß gegangen* (‘el a plecat pe jos’), *er ist geflogen* (‘el a zburat’), *er ist geritten* (‘el a plecat călare’), nu indică însă mijlocul de transport de care se folosește subiectul acțiunii. Astfel, nu se poate spune *ich fahre* (‘eu plec’) în sensul de *ich fahre mit dem Zug* (‘eu plec cu trenul’);

c) în sfârșit, în cazul implicației lexemul determinant substituie un anumit lexem determinat: *un alezan* (‘un murg’ – în sens de subst.), *un baio* (‘un murg’),

⁴ Traducerea nu e întru totul echivalentă căci verbul germ. *fahren* înseamnă ‘a se deplasa cu un vehicul’.

un roib pot fi întrebuițate numai în sensul *un cheval alezan* ('un cal murg'), *un cavallo baiò*, *un cal roib*.

6.2. În lumina proprietăților examinate mai sus solidaritățile pot căpăta o caracteristică stilistică deosebită, fapt determinat de tipul lor.

Solidaritățile semantice pot avea concomitent două sensuri. Exemplu: *Ei bine, scumpul meu fiu, ultima oară îți voi achita datoriile*. Ambiguitatea stă de obicei la baza jocului de cuvinte.

Altfel se comportă solidaritățile care au expresie materială. În acest caz lexemele determinate își păstrează de fiecare dată sensul determinat de paradigmatică. Iată de ce cu ajutorul acestor lexeme pot fi raportate la anumite clase alte lexeme clasemic neutrale. De exemplu, sintagma it. *una vecchia calcolatrice* poate fi înțeleasă și ca 'o mașină veche de calcul', și ca 'o calculatoare bătrână' (femeie), în timp ce sintagma *una calcolatrice elettronica* ('o mașină de calcul electronică'), *una calcolatrice magra* ('o calculatoare slabă') au un singur înțeles.

Mult mai importantă este situația când solidaritățile atestă distincții formale. Dacă în atare caz sintagmatica și paradigmatica se opun între ele, în mod automat apare metafora lingvistică. Verbul *a mușca* păstrează permanent trăsătura semantică „cu dinții”, astfel încât atunci când cineva spune *gerul mușcă*, *gerul* în modul acesta este imaginat ca o ființă cu dinți; lat. *senex*, rom. *bătrân* conțin caracteristica „despre oameni”, de aceea, spunând *urbs senex*, *oraș bătrân*, noi personificăm orașul, atribuindu-i însușiri omenești. Fraza it. *Giovanni si e maritato* ne spune că Giovanni se află în dependență totală de soția sa; enunțul *non latrare* adresat unui om ne amintește tot odată despre un câine, a spune despre o femeie *una bella saura* înseamnă a-i atribui calitățile unui cal. Prin urmare, solidaritatea nu presupune că lexemele ce se determină reciproc nu pot să se îmbine cu lexemele care nu corespund solidarității date.

Ele pot să se îmbine cu atare lexeme, însă în acest caz iese la iveală „nesolidaritatea” termenilor legați sintagmatic și, drept urmare, utilizarea devine metaforică.

În fine, lexemele determinante ale solidarităților unilaterale se pot afla alături de lexemele determinate corespunzătoare, provocând astfel efectul tautologiei spontane. Acest lucru condiționează un puternic accent logic (*Vho visto coi miei proprii occhi*, *ich habe es mit meinem eigenem Augen gesehen* = *am văzut asta cu propriii mei ochi*) sau ilustrează în mod deosebit caracterul concret al enunțului (*mit den Augen hat er ihn gesehen*, *mit den Ohren hat er ihn gehört*, *mit den Zahnen hat er ihn gebissen* = *el l-a văzut cu ochii*, *l-a auzit cu urechile*, *l-a mușcat cu dinții*). Întrucât un anumit element al semanticii lexemelor determinate este exprimat încă o dată printr-un cuvânt aparte, enunțul capătă o notă de naivitate. Acest procedeu este propriu poveștilor, numărătorilor la jocurile de copii și altor genuri ale stilului așa-zis primitiv.

7. Bernard Pottier vorbește despre „virtueme” (*virtuemes*), având în vedere combinațiile sintagmatice ale cuvintelor, și dă drept exemplu îmbinarea *mouette blanche* ('pescăruș alb') (Pottier, 1964, p. 130). Probabilitatea unei asemenea îmbinări el o consideră fapt de limbă (*fait de langue*). El scrie următoarele: „îmbinarea cuvintelor *voiture* ('mașină', 'trăsură') și *blanche* ('albă') este banală pentru toți

purtătorii limbii franceze. Dar sememul lui *voiture* în cazul dat nu predetermină apariția lui *blanche*. Orice obiect material poate fi alb. Însă, de exemplu, e prea puțin probabil ca să fie albă măslina, în timp ce probabilitatea îmbinării *mouette blanche* este foarte mare” (*ibidem*, p. 124).

După opinia noastră, astfel de combinații nu sunt fapte de limbă, pentru că ele ne sunt date nu de însăși limba, ci de cunoașterea „obiectelor”, îmbinarea *câinele zboară* e mai rară decât *câinele sare*, dar faptul acesta e legat de cele ce știm noi despre câini, adică de faptul că, de obicei, câinii sar, nu zboară. Cu conținutul lexical al cuvântului *câine* aceste îmbinări nu au nimic comun, întrucât noțiunile „zburător”, „săritor” nu fac parte din conținutul lexical al cuvântului *câine*. Îmbinarea *câine zburător* poate suna fantastic, neverosimil, dar aceasta se raportează la noțiunea „câine” ca element al realității exterioare limbii (extralinguale) și nu conține vreo contradicție lexicală internă a limbii (intralinguală). Probabilitatea statistică a îmbinărilor cu greu ar putea fi determinantă pentru existența solidarității lexicale. Astfel, *cavallo bianco* (‘cal alb’) e, probabil, o îmbinare mai frecventă decât *cavallo sauro* (‘cal roib’), însă în primul caz gradul de probabilitate al îmbinării depinde de realitatea extralinguală, pe când în cel de al doilea el e determinat de însăși limba prin sensul lui *sauro*. *Sauro* poate fi întrebuițat în sensul de *cavallo sauro* în toate cazurile, în timp ce *bianco* nu poate înlocui *cavallo bianco*, dacă cuvântul *cal* nu este menționat în vreun fel oarecare în context sau în situație. Mai mult decât atât, aceeași culoare a calului poate fi denumită prin *bigio* (‘sur’) și *leardo* (‘sur’ – despre culoarea cailor), deși *bigio* nu are caracteristica „despre cai” specifică pentru *leardo*. Pe de altă parte, îmbinările *cavallo verde*, *cavallo azzurro* în mod cert sânt mai puțin frecvente decât *cavallo bianco* (*sauro*, *bigio*, *leardo* etc.), întrucât din propria experiență „extralinguală” știm că nu există cai verzi sau albaștri. Dacă însă vom avea în vedere caili desenați (care sunt la fel de reali ca și cei pe care călărim), apoi aceștia au tot dreptul a fi numiți *cavalli verdi* (‘cai verzi’) sau *cavalli azzurri* (‘cai albaștri’). Iată de ce metaforele intralinguale, adică metaforele care apar pe baza contradicției lexicale, trebuie deosebite net de metaforele condiționate de cunoștințele noastre despre realitatea extralinguală. De altfel, și potențele stilistice ale celor două tipuri de metaforă sunt și ele diferite.

Referințe bibliografice:

- PORZIG, Walter. Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. În: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)*. Bd. 58, 1934.
- PORZIG, W. *Das Wunder der Sprache*. Bern, 1950.
- PORZIG, W. *Das Wunder der Sprache. 2 Aufl.* Bern, 1957.
- POTTIER, B. Vers une sémantique moderne. În: *Travaux de linguistique et de littérature*. Tomul II, partea 1. Strasbourg, 1964.